

Vydūno keliu: moralinės vertybės ir socialinė inžinerija kaip gerovės valstybės kūrimo instrumentas

EDVARDAS RIMKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kūrybinių industrijų fakultetas, Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas edvardas.rimkus@vilniustech.lt

Straipsnyje remiantis Vydūno požiūriu į moralinių vertybių vaidmenį valstybėje analizuojamas demokratijos ir technokratijos santykis. Nagrinėjant į gerovės valstybės sukūrimą nukreiptus projektus svarstoma, kiek jų vykdymas yra paremtas tik technokratinėmis siaurąja prasme kompetencijomis – gamtos, technologinių, ekonomikos ir kitų mokslų ekspertinių žinių pritaikymu ir kokį vaidmenį tokiuose projektuose atlieka moralinės vertybės. Skiriami dviejų tipų – siaurąja ir plačiąja prasmėmis – technokratiniai projektai. Pastarieji yra interdisciplininė diskusija paremta socialinė inžinerija, jiems svarbiausi yra vertybinių klausimų sprendimai. Teigiama, kad demokratija ir technokratija neturi būti supriešinami kaip valstybės valdymo metodai; kad technokratija negali pakeisti demokratijos kaip individo laisvę ginančios socialinės sistemos. Moraliniai idealai (laisvė, lygybė, teisingumas, bendrojo gėrio siekimas) yra pagrindiniai vertybiniai orientyrai socialinei inžinerijai, nukreiptai į gerovės valstybės kūrybą.

Raktažodžiai: Vydūnas, socialinė inžinerija, technokratija, gerovės valstybė, moralinės vertybės, mokslas, technologijos

ĮVADAS

Filosofas Vydūnas (1868–1953) – lietuvių tautos gynėjas ir lietuviškumo puoselėtojas. Savo tekstuose jis daug dėmesio skyrė moralinėms vertybėms, suprasdamas jas kaip pagrindinę tautos gerovės ir jos užtikrinimui skirtos demokratinės valstybės pažangos sąlygą¹.

¹ Vydūnas kalbėjo apie bazines moralines vertybes arba tam tikrus moralinius idealus (laisvė, teisingumas, lygybė, dorybė ir kt.), kurios yra atskiro žmogaus, taip pat ir instituciniai orientyrai, kuriant ir plėtojant demokratinę valstybę. Ypač daug dėmesio Vydūnas skyrė laisvės kategorijos analizei. Jo požiūriu, klausimų – kas yra laisvė ir ką su ja reikia daryti – kėlimas turėtų būti nuolatinis išsilavinusio tautos sluoksnio rūpestis (Vydūnas. 1992 [1923]). Pirmiausia išsilavinę ir svarbias pareigas valstybėje atliekantys piliečiai (mokslininkai, menininkai, mokytojai, verslininkai, valdininkai, teisėjai, dvasininkai ir kt.) yra atsakingi už valstybės refleksiją, jos tobulinimą ir tautos likimą. Ypač šiuo požiūriu yra svarbūs politikai, arba valstybės vadovai, įstatymais nustatantys vidines tautos gyvenimo taisykles ir santykių su kitomis tautomis formas. Politikoje Vydūnas pabrėžė moralinių vertybių svarbą – žmonės, nepaisantys

Šis straipsnis² nėra skirtas tiesioginei Vydūno filosofijos analizei, tačiau remiasi vydūnišku požiūriu į moralinių vertybių vaidmenį demokratinėje valstybėje. Taikant šį požiūrį, straipsnyje nagrinėjamas demokratijos ir technokratijos santykis.

Gerovės valstybė yra kuriama įgyvendinant įvairius visuomenei svarbius projektus, dalį jų galima vadinti socialinės inžinerijos projektais. Jie gali būti nukreipti į svarbių visuomenės institucijų sukūrimą, panaikinimą, reformavimą / modifikavimą, taip pat ir į opių socialinių problemų sprendimą: žmogaus teisių užtikrinimą, švietimo sistemos, sveikatos apsaugos sistemos ir kitų pertvarkas; taip pat alkoholizmo ir narkomanijos, savižudybių, skurdo, emigracijos, korupcijos problemų sprendimą, ar tokių staiga atsiradusių krizinių situacijų – kaip dabartinė COVID-19 pandemija – valdymą. Tokioms problemoms spręsti ir gali būti naudojama specifinė valdymo arba administravimo technika – socialinė inžinerija. Tai tam tikra socialinė technologija, kuri šiame straipsnyje yra traktuojama kaip technokratinio valdymo rūšis. Socialinės inžinerijos sąvokai, susiedamas ją su įvairiomis socialinėje filosofijoje nagrinėjamosiomis problemomis, daug dėmesio skyrė filosofas K. R. Popperis (1902–1994). Visuomenės valdymo technologai, arba socialiniai inžinieriai, pirmiausia yra politikai. K. R. Popperis skiria *utopinę* ir *dalinių sprendimų socialinę inžineriją*. Pirmoji yra gretintina su diktatūrinių (totalitarinių) valstybių valdymo metodais – kai siekiama reformuoti iš karto visą visuomenę, vadovaujantis vienokia ar kitokia utopine teorija, o antroji išreiškia demokratinio valdymo esmę – kai yra atsisakoma didelio masto socialinių pertvarkų ir ieškoma visuomenei aktualių problemų sprendimų dirbant ar reformuojant atskiras institucijas, darant dalines, laipsniškas, nedidelio masto reformas ir / arba nedidelio masto socialinius eksperimentus (Popper 1998 [1945]).

Nagrinėjant į gerovės valstybės sukūrimą nukreiptus projektus iškyla probleminiai klausimai: kiek jų vykdymas gali būti paremtas tik technokratinėmis siaurąja prasme kompetencijomis – specifinių / ekspertinių gamtos mokslo, technologinių (inžinerinių) ir, pavyzdžiui, ekonominių-vadybinių žinių pritaikymu? Kokį vaidmenį tokiuose projektuose atlieka moralinės ir su jomis susijusios politinės, kultūrinės ir kitokios bendražmogiškosios vertybės? Kiek bendrąja prasme aksiologinė prieiga prie projektų, nukreiptų į gerovės valstybės kūrybą, gali būti supriešinta su technokratinium šių projektų vykdymu? Ar demokratija ir technokratija yra konfliktuojantys, nesutaikomi valdymo ir aktualių visuomenei problemų sprendimo būdai? Straipsnyje socialinės inžinerijos projektai (nukreipti į gerovės valstybės kūrimą) traktuojami kaip plačiąja prasme technokratiniai, nesupriešinant jų su demokratinium valstybės valdymu, pagrįstu individo laisvės institucinėmis priemonėmis gynība, ir kitų moralinių vertybių, arba moralinių idealų, tokių kaip teisingumas ar lygybė, siekiu.

moralumo, yra pačių įvairiausių blogybių valstybėje šaltinis, pvz., tada politinėje veikloje matome savos naudos ieškojimą, vietoje rūpinimosi bendruoju gėriu ir visuomenės interesų gynimo arba gerovės savo piliečiams siekimo (Vydūnas 1922). Valstybė, sudarydama sąlygas tautai kurti materialias ir dvasines vertybes, yra nuolatinio rūpesčio ir tobulinimo reikalaujantis socialinis darinys. Kaip ir Platonui, Vydūnui buvo svarbu, kad valstybė funkcionuotų paisydama gėrio ir teisingumo principų, bendrojo gėrio siekimo (Bagdonavičius 2017). Tokių moralinių idealų laikymasis turi užtikrinti valstybės klestėjimą arba, vartojant šiuolaikinę terminiją, – turi leisti sukurti gerovės valstybę.

² Straipsnis parengtas tokio paties pavadinimo pranešimo pagrindu. Pranešimas skaitytas XXI-ojoje nacionalinėje mokslinėje konferencijoje „Į sveiką gyvenimą ir skaidrią būti Vydūno keliu“, vykusiame Klaipėdos universitete 2021 m. kovo 18 d.

TECHNOKRATIJA IR DEMOKRATIJA

Technokratija³ įprastai apibrėžiama kaip valdymas remiantis moksliniu ir technologiniu (ekspertiniu) žinojimu. Technokratija yra skiriama nuo epistokratijos (Epistocracy) – kai valdo specifinėmis politinėmis, istorinėmis, ekonominėmis žiniomis disponuojantys asmenys; tai išmintingųjų filosofų valdžia – sena, jau Platono propaguota idėja. Technokratija taip pat yra skiriama ir nuo meritokratijos (Meritocracy) – kai valdo asmenys, kurie pasižymi išskirtiniais gabumais ar laimėjimais visuomenėje (Skaug Sætra 2020: 2). Technokratinis visuomenės valdymas ir problemų sprendimas pretenduoja realizuoti Europoje dar Švietimo laikotarpiu užgimusių idėjų, kad visuomenė gali būti tvarkoma / valdoma efektyviai ir racionaliai naudojant mokslo žinias. Žinojimas yra jėga, kaip sakė Frensis Beikonas, ir ši jėga tampa ypač svarbi politikoje.

Technokratiją suprantant kaip nuo mokslo (pirmiausia gamtos mokslų) ir technikos ekspertų (inžinierių) duodamų komandų priklausomą valdymą, politikai turi būti traktuojami tik kaip efektyviausių / racionaliausių sprendimų komunikatoriai, o tikroji sprendimo galia priklauso būtent mokslo ir technologijų žinovams. Vienas tokios technokratijos sampratos pavyzdžių yra Helmuto Schelsky'o (1912–1984) koncepcija, kurioje technokratija yra supriešinama su demokratija. H. Schelsky'o požiūris į technokratiją yra persmelktas technologinio determinizmo; galima svarstyti, kiek jis yra optimistinis, naivus ar utopinis. H. Schelsky'o įsitikinimu, griežta prasme šiuolaikiniai politikai nebevaldo. Jis atkreipia dėmesį, kad dabartinė valstybė veikia kitaip, negu, pavyzdžiui, Senovės Graikijos Atėnų tiesioginė demokratija. Ir net kitaip, negu veikė valstybės iki XX a., kai ypač svarbūs buvo įvairiausi mokslo ir technikos pasiekimai. Viena svarbesnių H. Schelsky'o pozicijos teorinių implikacijų yra tai, kad šiuolaikinėje politikoje nebetenka svarbos norminė pasaulėžiūra. Tai reiškia, kad nesvarbu, kas jūs – kairieji ar dešinieji, sprendimus reikės priimti (jeigu tikrai norima, kad jie būtų maksimaliai efektyvūs ir racionalūs) remiantis mokslo ir technikos žiniomis. Iliustruojant šį požiūrį dabartiniiais pavyzdžiais: mes negalime įjungdami demokratinę balsavimo procedūrą ar reikšdami savo vertybines nuostatas nuspręsti, kaip geriau valdyti COVID-19 pandemiją siekiant išsaugoti kuo daugiau žmonių gyvybių. Visiškai nesvarbu, kaip už kokius nors sprendimus nubalsuotų atskiri žmonės ar politikai, svarbiausia, ar tie sprendimai bus pagrįsti mokslinėmis ir technologinėmis pandemijos valdymo žiniomis, pasaulinėmis metodikomis ir praktikomis – tik tokių žinių taikymas yra racionalus ir gali duoti maksimaliai efektyvių rezultatų. Technokratija šiuo atveju reiškia politinių sprendimų priėmimą, vadovaujantis ekspertinėmis visuomenės sveikatos specialistų ar epidemiologų žiniomis ir rekomendacijomis. Remiantis H. Schelsky'o įžvalgomis galima teigti, kad dabar turime situaciją, kai net ir mūsų atstovaujamoje demokratijoje politikai iš tikro nebevaldo: jeigu jie nori priimti gerus sprendimus, turi būti konsultuojami pačių įvairiausių technikos ir mokslo sričių ekspertų. Tai pasakytina apie bet kurią sritį – energetiką, sveikatos apaugą, savižudybių ar korupcijos problemų sprendimą, emigracijos valdymą ir kt. Visoms šioms problemoms spręsti reikalingos ekspertinės žinios, kurių negali pakeisti politikų nuomonės vienu ar kitu klausimu, jų vertybiniai įsitikinimai. Politikai nežino ir negali žinoti, kaip spręsti švietimo, sveikatos apsaugos ar bet kurios kitos srities problemas, jeigu jie patys nėra tų sričių ekspertai arba jeigu nesiremia šių sričių ekspertiniu žinojimu. H. Schelsky'as kalba apie „techninę valstybę“, prie

³ Daugiau apie technokratijos ištakas ir istoriškai susiformavusias technokratijos koncepcijas žr.: Gunnell 1982.

kurios bus pereita palaipsniui ir be kokių nors revoliucijų – mokslo ir technologijų srities ekspertinės žinios yra tai, kas svarbiausia siekiant efektyvumo ir gerovės bet kurioje srityje. Čia atsiranda technokratijos ir demokratijos supriešinimas: „Palyginti su valstybe kaip universaliu techniniu vienetu, klasikinis *demokratijos* supratimas, kad ji reiškia bendruomenę, kurios politika priklauso nuo liaudies valios, tampa vis labiau iliuzinis. „Techninė valstybė“, nors ir nebūdama antidemokratinė, atima iš demokratijos jos esmę. Techniniai-moksliniai sprendimai negali remtis jokiais demokratiniiais valios pasireiškimais, antraip jie būtų neefektyvūs“ (Schelsky 1998 [1961]: 201).

Technokratinė utopija turėtų atrodyti maždaug taip: žmogus apskritai pašalinamas iš valdymo ir politinių sprendimų priėmimo procedūrų, o šią funkciją perima dirbtinis intelektas. Turime algoritminį valdymą, arba kompiuterinę politiką. Tokiu būdu žmonija maksimaliai efektyviai ir racionaliai, remdamasi sukaupu moksliniu ir technologiniu žinojimu, prienamam kur nors kompiuteriniame debesyje, išsprendžia visas problemas ir pasiekia gerovės valstybės kaip rojaus žemėje būseną. Jeigu politinius, socialinius, ekonominius ir visus kitus sprendimus galėtų priimti dirbtinis intelektas, būtų galima visiškai išvengti netobulų žmonių daromų ribotų sprendimų. Nors jau dabar dirbtinis intelektas puikiai žaidžia šachmatais, o kai kurie robotai prekybos centre galėtų atlikti salės darbuotojo funkcijas, bent jau artimiausioje ateityje šios utopijos įgyvendinti dar negalėsime: vis dar neturime algoritmų, kurie efektyviai spręstų etinius-moralinius, arba vertybinius, klausimus. Kol kas dirbtinio intelekto sistemų dar negalime užprogramuoti taip, kad jie taptų sąmoningi vertybinius sprendimus autonomiškai galintys priimti individai. Tad kiek pagrįstas yra technokratijos ir demokratijos supriešinimas? Ar vertybinių klausimų sprendimas gali / turi būti technokratinis-ekspertinis?

Technokratijos patrauklumą lemia jos tikslas – tai kova su nekompetentingais ir / arba korumpuotais asmeniniais interesais prieš visuomenės interesus iškeliančiais politikais. Technokratijos šalininkai mano, kad mokslininkai ir technologai gali pateikti neideologizuotus argumentus kaip geriausiai / efektyviausiai spręsti vienas ar kitas problemas visuomenėje⁴ – ekspertų pateikiami argumentai yra nukreipti į efektyvumą, racionalumą, bet ne į asmeninės naudos siekimą. Nėra abejonių, kad daugybę problemų visuomenėje ar valstybėje galima išspręsti tik siaurąja prasme technokratiniais metodais – remiantis ekspertiniu gamtos mokslų, matematikos, technologiniu / inžineriniu, vadybiniu-ekonominiu ir kitu žinojimu. Tačiau egzistuoja ir taip suprastos technokratijos ribos – moralinių-vertybinių klausimų sprendimas, vertybinių konfliktų valdymas yra tai, kas peržengia siaurų technomokslinių profesinių kompetencijų ir metodologijų rėmus. Kitas dalykas – neįmanoma iš valstybės eliminuoti vertybinių klausimų sprendimo. Valstybė negali būti ideologiškai neutrali. Istoriniai pavyzdžiai rodo, kad iš esmės yra dvi galimybės, į ką gali būti orientuoti politiniai sprendimai: galima arba ginti individo laisves ir teises, arba individo veiklos laisvę įvairiais aspektais varžyti, o tam reikės priimti ir atitinkamus vertybinius sprendimus bei juos įgyvendinti remiantis atitinkamai demokratine arba nedemokratine administracine technika. Vertybinių klausimų sprendimo negalima redukuoti į paprastas algoritmines komandas, jų sprendimui (griežta prasme) apskritai nėra pritaikoma gamtamokslinė ar technikos (inžinerinių) mokslų (siaurąja prasme) metodologija. Tai galiausiai verčia išplėsti ir pačią technokratijos sąvoką, siejant ją

⁴ Laikantis technokratinio požiūrio, reikia daryti prielaidas, kad ekspertinės žinios yra prieinamos / turimos, kad ekspertai jau yra sutarę, kaip reikia spręsti vieną ar kitą klausimą, – jie nekonfliktuoja tarpusavyje siūlydami skirtingus problemų sprendimo algoritmus ar metodus.

ne vien su siaura ekspertine eksperimentinio matematinio gamtamokslio, inžinerine ar kai kurių socialinių mokslų (pvz., ekonomikos, teisės, vadybos, politologijos) kompetencija, bet apskritai su interdisciplinine prieiga prie socialinių problemų sprendimo.

Technokratija kaip gamtos, inžinerijos ir kai kurių socialinių mokslų kompetencijų taikymas politikoje nėra panacėja. Tokio metodo adoravimas yra utopiškas. Iš čia kyla nepagrįstas demokratijos ir technokratijos supriešinimas. Yra klausimų, kuriuos sprendžiant neišvengiamai tenka gilintis ir nagrinėti vertybines-moralines temas – klasikiniai teisingumo, laisvės, lygybės, įvairiausi etiniai-moraliniai klausimai, kylantys naudojant technologijas, rodo, kad vertybinė dimensija egzistuoja ir reikalauja peržengiančios siaurų mokslų ribas metodologijos arba interdisciplininės socialinės inžinerijos.

„Socialinė inžinerija“ yra technokratiškas terminas, tačiau jis negali būti redukuotas tik į gamtamokslines, technologines ar atskirų socialinių mokslų kompetencijas. Socialinės inžinerijos kontekste technokratijos sąvoka išplečiama: technokratija turi būti traktuojama kaip interdiscipliniška prieiga prie visuomenei aktualių klausimų sprendimo, kuri derina įvairių mokslų (gamtos, technikos, socialinių ir humanitarinių) metodologijas, priklausomai nuo sprendžiamos problemos ir situacijos. Pagal tai, kiek į gerovės valstybės kūrybą nukreiptuose projektuose prireikia spręsti vertybinius klausimus, galima juos skaidyti į dvi grupes⁵.

Pirmoji grupė – tai siaurąja arba griežta prasme technokratiškas sprendimų reikalaujantys projektai, kurie daugiausia yra koordinuojami gamtos mokslininkų ir / ar inžinierių. Vertybių klausimai šiuose projektuose yra antraeiliai arba kokios nors vertybės tampa tikslais, kurių siekiama technomoksliniais sprendimais ar priemonėmis: vakcinų sukūrimas ir skiepijimo proceso organizavimas; transporto sistemos pertvarkymas, pavyzdžiui, kilpinio eismo Vilniaus senamiestyje įdiegimas (sudaro sąlygas vilniečiams ir miesto svečiams daugiau mėgautis architektūra, pramogomis ir mažiau – automobilių išmetamosiomis dujomis); kibernetinio saugumo užtikrinimas šalyje; Astravo atominės elektrinės gaminamos elektros patekimo į Lietuvos energetinę sistemą blokavimas; aplinkosaugos klausimų sprendimas ir kt. Neabejotina, kad yra daugybė problemų valstybėje, kurias išspręsti galima tik taikant technokratiškas (siaurąja prasme) metodus, daugiausia remiantis fizinių arba gamtos ir technologinių-inžinerinių mokslų (ekspertinėmis) žiniomis.

Antroji grupė – tai socialinės inžinerijos projektai, kuriuos galima pavadinti technokratiškais plačiąja prasme arba interdisciplininiais projektais. Juose derinamos įvairių (daugiausia socialinių ir humanitarinių) mokslų ekspertinės žinios sprendžiant vertybinius klausimus. Kadangi vertybės čia iškyla į pirmą planą, galima kalbėti apie vertybinę technokratiją – ekspertinės žinios naudojamos sprendžiant su žmogiškosiomis vertybėmis (moralinėmis, kultūrinėmis, socialinėmis ir kt.) susijusias problemas: mokesčių sistemos reforma; valstybės prioritetinių sričių ir siekiamų ilgalaikių tikslų formavimas; korupcijos problemos sprendimai; švietimo sistemos pertvarkymas; žmogaus teisių užtikrinimas ir kitos problemos, vienaip

⁵ Skaidymas į dvi grupes išryškina kraštutinius atvejus. Ši dvinarė schema tėra teorinė abstrakcija. Galimi ir įvairiausi tarpiniai variantai. Vienas tokių tarpinių variantų yra susijęs su dabartiniu COVID-19 pandemijos valdymu, kai reikia derinti ekspertines gamtos mokslų ir epidemiologines žinias su vertybinių klausimų sprendimu. Politikams tenka spręsti ypač sudėtingą klausimą ieškant balanso tarp žmonių gyvybių išsaugojimo ir ekonominių problemų sprendimo. Žmogiškieji praradimai neišvengiami per nelyg atlaisvinus karantinius suvaržymus, o ekonominiai nuostoliai – pernelyg ilgai tęsiant karantiną. Pandemijos suvaldymas yra sunkiai algoritmizuojamas, tad jis nėra priskirtinas prie siaurąja prasme technokratiškas projektų, nes peržengia grynai technomokslinės metodologijos rėmus.

ar kitaip susijusios su laisvės, lygybės, teisingumo ir kt. moralinėmis vertybėmis ar idealais, kurių nagrinėjimas jau peržengia grynai technomokslines kompetencijas ir metodologijas. Socialinės inžinerijos projektams įgyvendinti yra reikalingos ekonomikos, teisės, politologijos, psichologijos, filosofijos, sociologijos ir, priklausomai nuo situacijos, kitų socialinių bei humanitarinių mokslų ekspertinės žinios.

SOCIALINĖ INŽINERIJA IR DEMOKRATIJA

Socialinė inžinerija yra vienas iš metodų, galimų taikyti politikoje. Ją naudojant iškyla specifinių metodologinių ir techninių keblumų. Vertybinių klausimų ekspertinė diskusija gali pareikalauti daug energijos ir laiko (nebūtinai atvesdama skirtingų sričių ekspertus prie bendro sutarimo), ypač jeigu kokiems nors projektams įgyvendinti reikalinga atlikti mokslinius tyrimus, socialinius eksperimentus⁶ arba surinkti reikalingą mokslinę informaciją. Paprasčiau yra remtis politinių lyderių iniciatyva priimant vienokius ar kitokius nutarimus, bet tokiu atveju rizikuojama priimti nekokybiškus, ilgalaikės naudos visuomenei neduodančius sprendimus. Apskritai tiek siaurąja, tiek plačiąją prasmėmis technokratiškiems projektams vykdyti turėtų būti susiformavęs (ar suformuotas) bendrai palankus visuomenės požiūris į mokslą ir juo grindžiamus sprendimus. Tokiai būklei pasiekti yra reikalingos ilgalaikės pastangos švietimo ir visuomenės informavimo srityse. Dalį sunkumų, iškylančių įgyvendinant į gerovės valstybės kūrybą orientuotus socialinės inžinerijos projektus, galima traktuoti kaip nulemtus gamtinės ir socialinės aplinkos skirtumą. Politiniai sprendimai yra sudėtingi ne tik todėl, kad jie yra kompleksiški – daro poveikį daugeliui įvairiai sąveikaujančių ar susipynusių sričių, bet ir todėl, kad juos priimant reikia numatyti trumpalaikes ir ilgalaikes pasekmes, ką dažnai yra

⁶ Stebint spartų įvairių technologijų (robotizuota gamybinė technika, dirbtinis intelektas ir kt.) plėtrą akademinėje aplinkoje ir žiniasklaidoje vyksta diskusija, kaip jos paveiks žmonių darbo rinką ateityje. Baiminamasi, kad reikės vis mažiau dirbančiųjų, kuriuos jau dabar daug kur pakeičia robotai ir kompiuterinės programos. Akademinėje literatūroje šiai situacijai įvardyti naudojamas terminas *technologinė bedarystė* (Technological unemployment). Kaip viena išiečių iš technologijų sukeliama ateityje galimai masinio nedarbo svarstoma *bazinių pajamų* (basic income) idėja. Suomijoje ir kitose šalyse buvo atlikti socialiniai eksperimentai, kai darbo neturintiems žmonėms kas mėnesį buvo skiriama tam tikra pinigų suma ir stebima, kaip gaunamos tokio pobūdžio pajamos keičia jų elgesį – juos motyvuoja ar demotyvuoja ko nors siekti gyvenime, pvz., ieškoti papildomo darbo ar užsiimti mėgstama veikla. Skirti visiems žmonėms kas mėnesines išmokas, nepriklausomai nuo jų amžiaus, išsilavinimo ar bet kokių kitokių jų savybių, – reikštų įgyvendinti didelio masto socialinės inžinerijos projektą, kuriam pasiruošti galėtų padėti būtent tokie nedidelės apimties socialiniai eksperimentai. Kai kurie mokslininkai, diskutuodami dėl technologinės bedarystės ir bazinių pajamų idėjos, mano, kad išnykus vieniems darbams, neišvengiamai atsiras naujų, pvz., paslaugų srityje, kurie visiškai kompensuos darbo vietų praradimus gamybinėje sferoje ir kitur (žr.: Matuzevičiūtė, Butkus, Karaliūtė 2017; McClure 2018; Spencer 2018 ir kt.). Kiti mano, kad vienokios ar kitokios formos bazinių pajamų įvedimas yra neišvengiamas, jis padėtų sumažinti ilgalaikių darbo paieškų sukeliama stresą ar įtampą visuomenėje. Jeigu pesimistinis scenarijus dėl technologijų atimamų darbo vietų išsipildytų, bazinės pajamos leistų nesužlugti pačiai rinkos ekonomikai, nes nenutruktų vartojimas. Dar kiti abejoja šios idėjos perspektyvumu ar realia praktine realizacijos galimybe, nurodydami didelę finansinę naštą valstybei, įgyvendinant bazinių pajamų idėją ir / arba žmogaus darbą traktuodami kaip vieną pamatinių vertybių, kurios eliminavimas iš žmogaus gyvenimo galėtų turėti skaudžių psichologinių pasekmių pinigų už nieką gaunančiam žmogui ir visuomenei. Bazinių pajamų idėjos šalininkai mano, kad, išlaisvinus žmones nuo baimės netekti darbo ar neturėti lėšų pragyvenimui, leistų jiems užsiimti tik mėgstama veikla, pvz., tobulinti savo įgūdžius kūrybinėje ar mokslinėje veikloje. Tai būtų tikrasis laisvės, lygybės ir teisingumo užtikrinimas. Bazinės pajamos galėtų dar labiau paspartinti technologines ir mokslines inovacijas. Su kai kuriais diskusijos aspektais galima susipažinti: Lacey 2017; Pulkka 2017; Roger 2017 ir kt.

sunku ar net neįmanoma tiksliai padaryti, nes čia pradeda veikti socialinių reiškinių faktorius⁷: gamtos reiškiniai, palyginti juos su socialiniais-kultūriniais, yra monotoniški. Remiantis teorijomis ir dėsniais, gamtos arba fizinius reiškinius galima paaiškinti, daryti patikimas jų prognozes, taip pat galima ir efektyvi techninė jų kontrolė. Gamtos reiškiniai tam tikromis sąlygomis veikia pagal nekintančius dėsnius, gamtinių daiktų arba gamtinių materialių objektų savybes galima lengviau fiksuoti ir apskaičiuoti, nes jų, kitaip nei socialinių reiškinių, nelėmia žmonių daromi vertybiniai sprendimai, įsitikinimai, pasirinkimai. Dėl veiksmų (gamtinių ir kultūrinių), kurie gali daryti įtaką socialiniams reiškiniams, neapibrėžtumo ir / arba jų didelio kiekio, tokio tikslumo prognozės, kokios įmanomos gamtos moksluose, vertybių persmelktoje socialinėje sferoje yra neįmanomos⁸. Kita problema – ne visi sprendimai, kurie yra nukreipti į gerovės valstybės kūrybą, gali būti įgyvendinti vykdant socialinės inžinerijos projektus atskirų valstybių viduje – atsiranda poreikis ir globalių sprendimų arba globalios socialinės inžinerijos. Praėjus daugiau nei dviem šimtams metų po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, kuri išlaisvino Vakarų pasaulį nuo feodalizmo, vėl stebimas turtingos nelygybės didėjimas, turto koncentravimasis nedidelėje žmonių grupėje. Prie tokios situacijos prisideda valstybės, vadinamos mokesčių rojais (tax havens), kur korporacijos gali nuo apmokestinimo apsaugoti dideles pinigų sumas. Valstybėms, kurios nėra mokesčių rojai, pasidaro sunku globaliai konkuruoti su mažų mokesčių šalimis (mokesčių rojais), medžiojančiomis investuotojus iš viso pasaulio. Kaip išeitis iš šios situacijos yra svarstoma globalaus pelno mokesčio idėja (Pikkety 2014). Tokio mokesčio surinkimo ar kontrolės sistemos sukūrimas reikštų globalios socialinės inžinerijos projekto įgyvendinimą.

Vertybės arba normos, kurias galima formuluoti normatyviniais / vertybiniais / moraliniais teiginiais, nėra tik privatūs individų įsitikinimai, jos sudaro socialinių institucijų veikimo pagrindą. Priklausomai nuo to, kokių vertybių yra laikomasi arba kokias moralines vertybes siekiama įgyvendinti, institucijos bus demokratiškos arba ne. Socialinės institucijos – teismai, policija, kariuomenė, parlamentas ir kt. – gina demokratines vertybes (žodžio laisvę, tikėjimo laisvę, nuosavybės teises, teisę į išsilavinimą, sveikatą, gyvybę ir kt.) arba šias vertybes pažeidžia, net

⁷ Atomo, molekulinės, ląstelės veikimas, gravitacijos, inercijos ir kt. jėgos gali būti aprašomos specifinėmis teorijomis ir dėsniais, kurie praverčia prognozuojant ir kontroliuojant šiuos reiškinius, kai tenka spręsti praktines arba technines problemas. Gamtinė ar fizinė (pvz., technologinė) aplinka gali būti matematiškai ir eksperimentiškai analizuojama ir modeliuojama. Reiškinių santykių – priežastinių, koreliacinių ir kt. – nagrinėjamas fizinėje arba gamtinėje aplinkoje yra tikslus, nes tokiems reiškiniams neturi įtakos kintantys žmonių norai, tikslai, įsitikinimai, vertybės ar pripažįstamos normos. Tačiau visai kitokia situaciją galime stebėti kultūrinėje (arba siauriau – socialinėje) aplinkoje, kuri neveikia taip monotoniškai kaip gamtinė aplinka: kintančius socialinius reiškinius sukelia ar jiems įtakos turi daugybė taip pat kintančių kitų socialinių reiškinių, kuriuos iš esmės lemia žmonių vertybės. Tad tiek teoriškai aprašyti, tiek pateikti tokio pat patikimumo prognozes, kokios yra įmanomos gamtinėje aplinkoje, yra kur kas sudėtingiau ar netgi neįmanoma socialinėje sferoje. Gamtos ir technologiniai / inžineriniai mokslai siaurą prasmę yra nukreipti į fizinės tikrovės pažinimą ir pertvarkymą pagal žmogaus poreikius ir tikslus. Materiali tikrovė veikia kitaip negu socialinis-kultūrinis pasaulis, kuriame funkcionuoja žmogiškosios vertybės. Visa tai apsunkina plačiąją prasmę technokratinį valdymą ir ypač socialinės inžinerijos projektų įgyvendinimą.

⁸ Žmogiškųjų vertybių veikimas socialinėje aplinkoje, vertybiniai konfliktai ir sudėtingos vertybių sąveikos lemia tai, kad socialinį pasaulį yra sunku aprašyti bei paaiškinti paprastais dėsniais ar teorijomis, dėl to sunku socialinius reiškinius prognozuoti ir kontroliuoti. Ekonomistai, politologai ir kitų socialinių mokslų atstovai dažnai apsirinka prognozuodami vienkovių ar kitokių politinių sprendimų sukeliama padarinius, suklysta spėdami kokios nors prekių ar paslaugų rinkos ateities būklę ir kt. būtent todėl, kad jų analizuojami reiškiniai yra ne gamtiniai-fiziniai, bet socialiniai-kultūriniai.

siekia eliminuoti jas iš visuomenės (diktatūriniai režimai). Socialinė inžinerija gali būti naudojama kaip metodinė priemonė ar administracinė technika tiek demokratijose, tiek diktatūrose.

Demokratijos pagrindinės vertybės yra tam tikri moraliniai idealai arba specifinės visuomenę reguliuojančios idėjos – laisvė, lygybė (lygybė prieš įstatymą, galimybių lygybė) teisingumas ir kt. Demokratija yra individą ir jo veikimo laisvę institucinėmis priemonėmis ginanti politinė sistema. Žmogaus teisių teorijoje bandoma pamatines demokratijos gina- mas vertybes susisteminti. Tauta tampa reikšminga ne tik tada, kai sukuria savo valstybę, bet, pasak Vydūno, pirmiausia, kai sprendžia kūrybos uždavinius, svarbius ir kitoms tautoms arba visai žmonijai (Vydūnas 1992 [1923]). Istoriniai pavyzdžiai rodo, kad kūrybos – meninės, mokslinės, technologinės, socialinės ir kt. – uždaviniai dažniausiai yra išsprendžiami indivi- dų, pavienių kūrybingų žmonių. Todėl individų įvairovės gynyba, jų laisvės institucinėmis (teisinėmis ir kt.) priemonėmis apsauga⁹, individų lygių galimybių užtikrinimas¹⁰, skirtingas vertybes išpažįstančių individų vertybinių konfliktų valdymas yra bendri orientyrai demo- kratinės socialinės inžinerijos projektams, nukreiptiems į gerovės valstybės kūrybą. Techno- kratija siaurąja prasme ar socialinė inžinerija nepanaikina demokratijos, kaip individų kū- rybos (pačia plačiausia prasme) sąlygas užtikrinančios institucijos būtinybės. Demokratija kaip tam tikras socialinis mechanizmas, kuris irgi yra žmogaus kūrybinio proto rezultatas, sudaro sąlygas be didelių socialinių katastrofų visuomenėje (pvz., be smurto protrūkių tarp skirtingų visuomenės grupių) diskutuoti pačiais įvairiausiais klausimais, kritikuoti politinius sprendimus, leidžia piliečiams siūlyti socialinių problemų sprendimo būdus ir be smurto (per rinkimų procedūrą) pakeisti politikus.

⁹ Akcentuojant valstybėje tik ekonominės gerovės sukūrimą, plėtojamos žmogaus sąsajos su materialumu ir propaguojama hedonistinė laisvė, orientuota į medžiaginių poreikių ir kūniškų malonumų tenkinimą. Tai galiausiai kai kurias žmones atveda prie vergavimo savo kūnui, įvairiausių priklausomybių ir pan. Hedonistinė laisvė gali atvesti prie nelaisvės. Plačiąja prasme technokratiame valdyme (socialinėje inžinerijoje) tokia vertybinė dialektika neturėtų būti paleidžiama iš akių. Panašiai alkoholio vartojimo draudimų švelninimas gali duoti ekonomiškai vertingų rezultatų, bet kainuoti žmonių gyvybes, suirusias šeimas ir / ar sukelti psichologines bei kitokias problemas – ką sunku pamatuoti ekonomiškai. Yra tikimybė, kad dėl tokių reformų gali būti prarasti individai, kurie galėtų daug prisidėti prie valstybės ar net visos žmonijos klestėjimo. Aspektus, kurie gali būti ignoruojami technokratinio siaurąja prasme mąstymo, gali padėti pamatyti interdisciplininė ekspertų diskusija paremta socialinė inžinerija, siekianti vienai ar kitaip reformuoti visuomenės institucijas.

¹⁰ Socialinė inžinerija negali aklaai pasikliauti laisvąja rinka arba ekonomine demokratija (tai būtų techno- kratijos siaurąja prasme požiūris) visose srityse. Rinkos metodas yra tinkamas daugybėje sričių, bet rinka, iš esmės būdama demokratinė institucija, gali kai kuriose srityse tą pačią demokratiją iškreipti ar net sunaikinti, nes gali suvaržyti žmogaus pamatines laisves ar teises ir taip padidinti žmonių nelygybę. Pvz., norint to išvengti švietimo srityje, socialinio rinkos mechanizmo taikymas turi būti reguliuojamas arba balansuojamas politiniais sprendimais. Čia vėl reikalinga tam tikra socialinė inžinerija. Jeigu privačiose mokyklose, kurias gali lankyti tik turtingųjų vaikai, švietimo paslaugos yra daug kokybiškesnės ir išsilavinimo lygis pasiekiamas daug aukštesnis negu valstybinėse mokyklose, jau pačiame pradiniam gyvenimo etape sukuriamas nelygybė – nelygiavertį išsilavinimą įgiję vaikai ir jaunuoliai turi nelygias starto pozicijas gyvenime. Negalime kalbėti, kad jie yra vienodai laisvi, ir kad tokia situacija yra socialiai teisinga. Šių pamatinių moralinių idealų arba moralinių orientyrų praradimas neleidžia kalbėti ir apie gerovės valstybę. Kaip tokią problemą spręsti, kokius socialinės inžinerijos projektus įgyvendinti, ko- kie yra įvairių galimų sprendimų trūkumai ir privalumai – tai klausimai ekspertams, interdisciplininių diskusijų dalyviams. Diskusijų, mąstymo ir socialinės kūrybos galima išvengti tik tyrinėjant kitų šalių įgyvendintus socialinius sprendimus ir juos pagal galimybes perimant. Tokiais sektiniais pavyzdžiais gali tapti korupcijos problemos sprendimas Singapūre, švietimo sistemos pertvarkos Suomijoje ir t. t.

IŠVADOS

Technokratiniai siaurąja prasme sprendimai yra nepakeičiami gamtinėje, fizinėje ir technologinėje sferose, kur reikia valdyti materialius reiškinius, finansinius resursus ir kt. Technokratijos siaurąja prasme ribos išryškėja ten, kur kyla būtinybė spręsti vertybinius klausimus. Tada prireikia socialinės inžinerijos (specifinio socialinių problemų sprendimo metodo), nes vertybinių klausimų analizei neužtenka siauros technomokslinės kompetencijos ir metodologijos. Socialinė inžinerija kaip visuomenės institucijų kūryba, reformavimas ir kt. tiesiogiai yra susijusi su moralinių-vertybinių klausimų sprendimu, paremtu interdisciplinine diskusija, kuri būdama ekspertinė yra ir technokratinė. Technokratijos priešinimas su demokratija neturi pagrindo. Demokratija yra nepakeičiama individo laisvę institucinėmis priemonėmis ginanti sistema, sudaranti sąlygas ir paties technokratinio (siaurąja ir plačiąja prasmėmis) metodo taikymui politikoje, socialinio ir kitokio kūrybiškumo raiškai visuomenėje. Moraliniai idealai (laisvė, lygybė, teisingumas, bendrojo gėrio siekimas) yra pamatiniai vertybiniai orientyrai socialinei inžinerijai, nukreiptai į gerovės valstybės kūrybą.

Gauta 2021 05 04

Priimta 2021 07 02

Literatūra

1. Bagdonavičius, V. 2017. „Vydūnas apie tautą ir valstybę“, *Kultūros barai* 9: 66–72.
2. Gunnell, J. G. 1982. ‘The Technocratic Image and the Theory of Technocracy’, *Technology and Culture* 23(3): 392–416.
3. Lacey, A. 2017. ‘Universal Basic Income as Development Solution?’, *Global Social Policy* 17(1): 93–97.
4. Matuzeviciute, K.; Butkus, M.; Karaliute, A. 2017. ‘Do Technological Innovations Affect Unemployment? Some Empirical Evidence from European Countries’, *Economies* 5(4): 48.
5. McClure, P. K. 2018. ‘“You’re Fired”, Says the Robot: The Rise of Automation in the Workplace, Technophobes, and Fears of Unemployment’, *Social Science Computer Review* 36(2): 139–156.
6. Piketty, T. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Belknap Press.
7. Popper, K. R. 1998 [1945]. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai.
8. Pulkka, V.-V. 2017. ‘A Free Lunch with Robots – Can a Basic Income Stabilise the Digital Economy?’, *Transfer: European Review of Labour and Research* 23(3): 295–311.
9. Roger, A. J. C. 2017. ‘Raising the Floor – How a Universal Basic Income Can Renew Our Economy and Rebuild the American Dream’, *European Journal of Risk Regulation* 8(4): 811–813.
10. Schelsky, H. 1961. „Žmogus ir visuomenė technikos gniaužtuose“, iš *Technikos filosofijos įvadas*. Sud. J. Mureika ir kt. 1998. Vilnius: Alma littera.
11. Skaug Sætra, H. 2020. ‘A Shallow Defence of a Technocracy of Artificial Intelligence: Examining the Political Harms of Algorithmic Governance in the Domain of Government’, *Technology in Society* 62: 1–10.
12. Spencer, D. A. 2018. ‘Fear and Hope in an Age of Mass Automation: Debating the Future of Work’, *New Technology, Work and Employment* 33(1): 1–12.
13. Vydūnas. 1992 [1923]. „Tautos laisvė ir reikšmė“, iš *Raštai*, t. III. Vilnius: Mintis.
14. Vydūnas. 1922. „Politikos kritika“, *Darbymetis* 5: 53–55.

EDVARDAS RIMKUS

In the Path of Vydūnas: Moral Values and Social Engineering as the Tool for the Welfare State Creation

Summary

The article analyses the relationship between democracy and technocracy invoking Lithuanian philosopher Vydūnas' view on the role of moral values playing in the state. Investigating projects directed to the welfare state creation the author asks how much these projects are technocratic in the narrow sense – performing with the help of knowledge of nature sciences, engineering, economics and other, and what role in these projects moral values play. The author distinguishes two types of projects – technocracy in the narrow and in the wide sense. The latter is defined as social engineering based on the interdisciplinary discussion of experts on the questions linked with moral values. The main theses defended are the following: democracy and technocracy as the methods of governance should not be contrasted; technocracy could not replace democracy which is the system defending freedom of the individual person; moral ideals (freedom, equality, justice, seeking of common good) are the basic guide in the sphere of values for the social engineering directed to the creation of welfare state.

Keywords: Vydūnas, social engineering, technocracy, welfare state, moral values, science, technology